Hij, de tweede Adam, het zaad van Abraham en de Vredevorst, is metterdaad den dood gestorven, den dood vol van helsche smarten, Hij heeft Zijn bloed, d.w.z. Zijn leven vergoten in deze wereld. Hij is nedergedaald tot in de benedenste deelen der aarde — maar hij is niet den weg gegaan van alle Abrahamszonen. Hij heeft het leven geopenbaard, gemanifesteerd en aan het licht gebracht. Daarom is Paschen der dagen glorie. Toen heeft het pneuma, de beloftegeest met hemelsche krachten op dezen Abrahamszoon beslag gelegd, en heeft het bloed, dat hem eens in de aderen klopte, stilgezet en gemaakt tot een pneumatisch leven. Hij is verheerlijkt naar lichaam en geest. Hij bezit nu het eeuwige leven. Daarmee is de belofte, aan Abraham gegeven, in vervulling gegaan, d.w.z. vol geworden, vol van zin.

Want nu behoeft niet meer op een groot volk gehoopt te worden — want het leven, dat dit volk afbeeldde in zijn nimmer-endende geslachten, is thans onverderfelijk aan het licht gebracht.

Men behoeft ook niet meer op een groot land te hopen, want de Paaschkoning heeft nu in bezit genomen hemel en aarde. Hij is verhoogd aan 's Vaders rechterhand en regeert daar alle ding.

Door lijden tot heerlijkheid — naar de Schriften — dat is het program, dat deze Abrahamszoon schreef boven Zijn werken!

En toch — schrijnt in dit alles iets, en vallen over het felle licht dat dit belijden in ons harte werpt, zware schaduwen.

R. H. BREMMER.

KERKELIJK LEVEN

„Het verbond Gods". (III.)

Gemakshalve lieten we verleden week even dr A. Kuyper, naar wien prof. Aalders verwees, rusten, onder belofte evenwel, op hem terug te komen. Dat doen we thans.

Aanleiding daartoe ligt in het (lang niet uitzonderlijke) feit, dat ook in dezen elkaar bestrijdende theologen zich beide op Kuyper beroepen. Een aanmaning om met het étiket „ongereformeerd" wat zuinig om te gaan, en het alleen te gebruiken, als men duidelijke argumentatie geeft tegenover andersdenkenden.

We stellen naast elkaar Aalders en Ten Hoor.

Prof. Aalders, nog steeds bezig met zijn als de alleen gereformeerd voorgestelde opinie, dat Christus HOOFD van het genadeverbond is, verwijst naar dr A. Kuyper, Uit het woord V, 107—111 (later, 1909, verschenen onder den titel: „De Leer der Verbonden"). Dr Kuyper kiest daar zijn positie in Rom. 5, „de schitterende pericoop, waarin de... apostel ons... aantoont, hoe in het stuk der genade Adam en Christus dragers van eenzelfde gedachte waren" (107). Het hoofdstuk gaat over de toerekening. Dr Kuyper construeert de dingen als volgt:

> „Er is tweeërlei manier, waarop ons iets uit Christus toe kan komen. We kunnen namelijk òf optreden als leden van zijn lichaam; d.i. als in ons dragende datzelfde leven dat in hem is; één leven met hem levende; met hem lotgemeen.
>
> Of ook we kunnen optreden „als leden van het genadeverbond", waarvan Hij het Hoofd is; d.w.z. als in zake van recht en toerekening met hem in één verband staande.
>
> De vraag is dus maar, wat wordt in Romeinen 5 bedoeld? De lotsgemeenschap met den Christus als ons Leven, dan wel de lotsgemeenschap met den Christus als Hoofd van het genadeverbond?
>
> En op die vraag nu kan noch mag anders dan in laatstbedoelden zin geantwoord: Romeinen 5 handelt van onze lotsgemeenschap met den Christus als ons Verbondshoofd.
>
> Waaraan men dat zien kan? Wel, uiterst eenvoudig!
>
> Zoodra er van toerekening sprake is, hebt ge natuurlijk met een „verbond" te doen, en eerst als het u toegerekende later in u wordt uitgewerkt, komt de gemeenschap des Levens.
>
> Een verbond gaat op zedelijke verplichtingen. Alleen bij een verbond is er dus van toerekening sprake. En overmits nu heel Romeinen 5 staat of valt met de toegerekende gerechtigheid van den Christus, zoo is het hiermee dan ook uitgemaakt, dat de Christus hier voorkomt en toe wordt gejubeld en gedankt als de Middelaar en Borg, die in het verbond voor ons optrad, en dus krachtens dat verbond een gerechtigheid verwierf, die alleen op grond van dat verbond voor toerekening vatbaar was en ons toegerekend wierd."

Tot zoover dr A. Kuyper.

We zullen, al viel er toch wel over te praten, ons niet lang ophouden met de objectie, dat dr Kuyper hier behalve den naam „Hoofd" ook dien van „Middelaar" (optredende in het verbond) bezigt. Want het is onmiskenbaar, dat straks, bl. 111, de beide Adams als Hoofd van een verbond (resp. werk- en genadeverbond) door hem worden voorgesteld. Kuyper's parallel tusschen Adam en Christus als Verbondshoofd (met toerekening van schuld dan wel gerechtigheid) aan allen, die in het verbond besloten zijn, is duidelijk genoeg (111).

Nu zullen we thans nog niet er over spreken, dat prof. dr S. Greijdanus, destijds nog predikant, in 1906 een referaat gepubliceerd heeft over den „Toerekeningsgrond van het Peccatum Originans (Adam's „Bondsbreuk)". Over dat referaat is destijds al heel wat te doen geweest, en in „De Heraut" (— er is niet véél nieuws onder de zon —) is de schrijver lang geleden beschuldigd van ongereformeerdheid; een vonnis, dat later zoo ongeveer teruggenomen is door „De Heraut", en heelemaal door de synode, die den referent tot hoogleernar benoemde. Wel vragen we ons af, waarom prof. Aalders thans, nu er sinds meer dan 33 jaar verloopen zijn, niet de minste aandacht wijdt aan zijn Kamper collega-exegeet, tenminste, nu hij zijn meening als de alleen gereformeerde komt aandienen. Heel de strekking van prof. Greijdanus' referaat was, naar diens eigen getuigenis (54) immers, juist „te betoogen, dat de gronden voor toerekening, eenerzijds van Christus' gehoorzaamheid en anderzijds van Adam's ongehoorzaamheid, verschillen". M.a.w. de parallel, dien dr Kuyper trekt tusschen de beide Adams, schijnt prof. Greijdanus niet juist, deels niet ter zake te zijn. „De vraag", aldus prof. Greijdanus, bl. 39, „de vraag is, of Adam en Christus geparalleliseerd worden óók inzake den grond van toerekening, zoodat zij ook desbetreffend elkanders beeld en tegenbeeld vormen. Calvijn ontkent dit... Adam en Christus komen hier in vergelijking ten aanzien van hetgeen **zij** doen voor de menschheid, maar niet met betrekking tot de vraag, wat **God** om hunnentwil aan ons doet... Alzoo blijkt dus, dat het... punt van vergelijking zich in deze verzen niet uitstrekt tot den grond, waarop God ons om Adam's rebellie zoude verdoemen, of om Christus' verdienste rechtvaardigen" (41).

Tot zoover prof. Greijdanus. Als hij gelijk heeft, valt Kuyper's constructie, zooeven geciteerd, omver.

Het moet ons van het hart — en we zeggen het nogmaals, opdat men wete, waarom we tegen prof. Aalders evenzeer als tegen dr Thijs ons schrap zetten — dat het ons leed doet, dat prof. Aalders in de periode 1936—1939 zijn best doet, ons een verbondstheorie op te dringen, die gladweg negeert, wat van gereformeerde zijde (we komen straks nog op anderen) te berde is gebracht. Tegen scherpe conclusies hebben we geen bezwaar, behalve, als ze ernstige bedenkingen van de allernaasten volkomen dood zwijgen. Men vraagt zich af, hoevelen, die dadelijk in het raam der huidige controversen ingenomenheid betuigen met verbondstheorieën zoowel van dr Thijs als van prof. Aalders, zich realiseerden, dát en welke kwesties er aan vast zitten. Zulke broeders bevorderen den vrede niet, evenmin als prof. Aalders, die opinies, welke reeds lang geleden onder ons verdedigd zijn, thans als niet-gereformeerd aandient, zonder evenwel de bewijsvoering weer te openen.

Maar we zouden nog verder gaan. Als prof. Aalders toegekomen is aan de nadere uitwerking van wat hij bij dr Kuyper (inzake den parallel der twee verbondshoofden) gevonden heeft, dan voert hij de onderscheiding tusschen wezenlijke en niet-wezenlijke bondelingen in. Het getal der wezenlijke bondelingen is z.i. gelijk aan dat der uitverkorenen. En deze meening blijkt op Kuyper te willen steunen. In deze lijn ligt dan ook bij prof. Aalders de onderscheiding tusschen „wezen" en „verschijning" des verbonds (211, 216); hij neemt zelfs „een zekere tegenstrijdigheid" aan „tusschen het wezen van het genadeverbond en de uiterlijke verschijning waarin het optreedt". Volgens prof. Aalders heeft het „den Almachtige believd de bijeenvergadering Zijner uitverkorenen aldus te doen plaats hebben, dat de uiterlijke verschijning en de inwendige realiteit van het genadeverbond elkaar nimmer volkomen dekken".

Blijkbaar heeft prof. Aalders aan de onderscheiding van wezenlijk, dan wel niet-wezenlijk genoeg. Ik las bij hem nergens een uitlating, die de neiging verried, om tusschen „wezenlijke" en „werkelijke" bondgenooten nog weer nader te onderscheiden. Eerder het tegendeel. „Wezenlijk" en „werkelijk" schijnen voor prof. Aalders synoniemen te zijn. Op bl. 215 b.v. vraagt hij: „was Ezau in werkelijkheid in het verbond Gods begrepen?" en antwoordt ontkennend. En op bl. 217 staat: „Omtrent het wezen van het verbond kunnen wij hier geen zekerheid erlangen. Wij kunnen niet op feillooze wijze uitmaken, wie er werkelijk tot het verbond behooren, en wie niet".

Welnu, hier verschijne nog even Ten Hoor ten tooneele. Verleden week noemden we ook hem onder degenen, die tegen Kuyper's these van Christus als Hoofd van het genadeverbond bezwaar hadden. Maar merkwaardigerwijze gebruikt Ten Hoor in zijn leer des heils (soteriologie) onder beroep op dr A. Kuyper de onderscheiding tusschen wezenlijke en werkelijke bondelingen. Aalders meent: „geen wezenlijke bondeling? dan ook geen werkelijke". Ten Hoor evenwel: „geen wezenlijke? dan toch een werkelijke". En ook hèm brengt dr Kuyper den gewenschten steun. Ten Hoor citeert n.l. Kuyper's „Uit het Woord" II, 329, 330: „Wezenlijke bondgenooten zijn alleen, die in Christus ingeplant en der eeuwige zaligheid deelachtig zijn of zullen worden. Maar werkelijke bondgenooten zijn bovendien al dezulken, die tijdelijk met dezen kring van godzaligen in organisch verband stonden". Ten Hoor concludeert dus terecht, dat men bij Kuyper van niet-uitverkorenen als niettemin werkelijke bondgenooten kan hooren spreken.

Dat is dus weer een andere constructie. Ze bewijst ten overvloede, dat zelfs wie Kuyper's meening meent te verdedigen tegen anderen, hem soms weer loslaat op een punt, waarop die anderen aan zijn kant kunnen gaan staan.

***

Moge dit leerzaam zijn, en een les, om vooral niet in 1939 aan te sturen op onverantwoorde synodale uitspraken over het verbond (we laten liever de theologie vrij), nog uit een anderen gezichtshoek blijkt zulk een les ons noodig. Er zitten — het voorbeeld van prof. Greijdanus leerde het ons reeds — heel wat problemen aan prof. Aalders' uitspraak vast. We zouden kunnen wijzen op L. J. Hulst (Supra en Infra, een woord van verdediging en toelichting, Nijkerk, G. F. Callenbach), die zelfs het gevaar van nestorianisme[1]) ziet dreigen van de zijde der „drijvers van een eeuwig genadeverbond", en Christus niet als Hoofd, doch als Middelaar des Verbonds erkent (37, 54). Dat bezwaar is niet door velen overgenomen. Anders staat het evenwel met de opmerking van Hulst, dat indien het verbond met Christus als tweede partij is opgericht, tevens in qualiteit van Hoofd der zijnen, men dan Christus' verantwoordelijkheid dient te aanvaarden. Ds T. Bos blijkt dit bezwaar te voelen, als hij opmerkt („De Wachter" I, 24, 29 Mei 1903):

> „In den waren, eigenlijken zin des woords kan men niet zeggen, dat God het Genadeverbond met Christus opgericht heeft, want dan zou daaruit volgen, dat God in dat Verbond werd de God van Christus, en Christus uit vrije genade het eigendom geworden is van God. Het Verbond is dus opgericht met menschen die geworden waren „zonder God in de wereld", en door het Verbond genadiglijk weder aangenomen werden tot een volk van God.... Alleen moet daarbij opgemerkt worden, dat dit niet kon zonder den Borg, Jezus Christus.... In DIEN zin kan dus gezegd worden, dat het Genadeverbond is opgericht met Christus en in Hem alleen met de uitverkorenen."

Nog een ander bezwaar van Hulst vindt in den laatsten tijd erkenning. Hulst vraagt:

> „Zoudt gij waarlijk in ernst denken, dat de voorstelling meer Gode waardig zou zijn, dat Hij, in acht nemende des menschen algeheele onmacht ten goede, van eeuwigheid een verbond sluit ten opzichte van zekere menschen met Christus als hun Hoofd, zoodat Hij voor hen verantwoordelijk is, én zij als dood kapitaal Hem in handen zijn gesteld?" (82).

Men bemerkt: die kwestie van dat „doode kapitaal" is in dit citaat het nieuwe element in de discussie. Letterlijk dezelfde uitdrukking treffen we aan in een gedrukt catechisatieboekje, afkomstig van een predikant der Chr. Geref. Kerk, die zijn bezwaar tegen wat hij noemt de „neo-gereformeerde" opvatting van het Genadeverbond aldus onder woorden brengt (vgl. „Bazuin", 9 Sept. 1937):

> Wat is de Neo-Gereformeerde opvatting over het genadeverbond?
>
> A. Dat God in de stille eeuwigheid een genadeverbond heeft opgericht, niet met den zondaar, maar met Christus den Verlosser, die hierbij niet voorkomt als Middelaar maar als Hoofd, vertegenwoordigende alle maar ook alléén de uitverkorenen, die Hij voor Zijn rekening neemt, de uitverkorenen komen daarin dus niet voor als menschen met wie God handelt, want zij waren nog nergens dan in de gedachten Gods, maar als dood kapitaal dat verhandeld wordt aan den Zoon, en waarvoor dus ook niemand verantwoordelijk is dan de Zoon.

Als dat niet op Hulst teruggaat, dan is mijn dogmenhistorische knobbel niet sterk ontwikkeld.

Hoe dat zij, men ziet, dat er aan de kwesties heel wat vast zit. Het is geen oude A- of B-kwestie, maar die zit er wel zijdelings aan vast. Vandaar ook, dat men dadelijk hier denkt aan de huidige Christelijke Gereformeerden, die door exclusivistische uitlatingen als van prof. Aalders allicht weer verder van ons af komen te staan, dan wij zelf blijkens onze toenaderingspogingen blijken wenschelijk te achten.

Ook met het oog daarop zullen we nog enkele punten hebben onder de oogen te zien: we komen dan Jongeleen, Kersten, Wisse, Beuker en nog wel anderen tegen, en zeggen tot zoolang: so long!

K. S.

De scheuring in Amerika. (X.)

Onze beantwoording van ds Lyzenga vervolgende, komen we toe aan de kwestie van „poiein" en „prassein". Ik ben me ervan bewust, dat ik, door op deze vragen in te gaan, even afbuig van de lijn dezer reeks. Toch waag ik 't er maar op, want óók nu heeft het incident-Lyzenga symptomatische beteekenis. Het is een merkwaardig exempel van de gevaren, die de Chr. Ref. Church bedreigen van de zijde van enkele woordvoerders (niet te verwarren s.v.p., met het gros der predikanten en leden). Het gevaar met name van overschatting der vermogens en bedoelingen van den „natuurlijken mensch".

„Poiein" en „prassein", wat is dat voor een kwestie?

We verwijzen voor beantwoording dier vraag naar onze Catechismusbijlage, bl. 83, v. Daar wordt gehandeld over Paulus' uitspraak, Rom. 2 : 14, 15, volgens welke de heidenen krachtens hun natuur, zonder dat hun op Sinai of anderszins de in de Schrift ons geopenbaarde wet bekend gemaakt is, DOEN de dingen, die der wet zijn. Ik merk dan op:

> Nu wordt hier in het grieksch een werkwoord gebruikt voor „doen", dat bizonder onze aandacht verdient. Het is „poiein". Daarnaast is er nog een ander werkwoord in het grieksch, dat óók vaak door „doen" wordt weergegeven: „prassein". Eén onzer uitleggers nu ziet het verschil tusschen beide werkwoorden vrij scherp uitgedrukt, ook in ons hoofdstuk, Rom. 2. In de verzen 2 en 3, en ook in vs.

1) „Als men aan den wil der menschheid des Heilands het sluiten van een verbond toekent, dan kent men Hem ook eene menschelijke persoonlijkheid toe; want men sluit geen verbond met iemand, die geen persoonlijke zelfverantwoordelijkheid heeft. En als men Hem eene menschelijke persoonlijkheid toekent, dan heeft men de verworpene dwaling van Nestorius, die twee personen in den Heiland stelde." Hulst, a.w. 47, noot.

25 staat „prassein", in vs. 13 en 14 daarentegen „poiein". Leg die verzen nu eens naast elkaar; wat treft u dan? Het is dit: „prassein" beteekent meer zúlk doen, waarbij heel de persoon in actie is, in het werk leeft, zich eraan geeft, het „in practijk brengt". „Poiein" daarentegen duidt een handeling aan, zónder dat er **extra gelet wordt** op den persoon, die haar verricht, of de bedoelingen, die er bij voorzitten, of de regelmaat, waarmee hij al of niet het werk volvoert. Bij „poiein" komt het meer op het zichtbare, reëele resultaat aan, op het werkelijke product der handeling, op datgene, wat in de realiteit geschied is, zonder dat daarmee nog iets **gezegd wordt** over het doorloopende werk of de wezenlijke bedoeling van den handelenden persoon.

En op bl. 85 merkte ik op:

Tusschen poiein en „prassein" is dan ook het verschil door den zooeven bedoelden exegeet (prof. Greijdanus) aldus weergegeven: „poiein" = „volvoeren, zóó, dat er een product tot stand komt, zij het ook niet altijd tastbaar"; het is: „een doen, waardoor iets tot stand komt, iets voortgebracht wordt" (Greijdanus, Komm. Rom. 124, 121). Daarentegen omschrijft hij „prassein" als: „er zich mede bezig houden, zijn werk ervan maken"; hier wordt gewezen naar Joh. 3:20, Hand. 19:19. „Prassein", vooral als het in den onvoltooid tegenwoordigen tijd staat, wil zeggen: iets gedurig doen, zijn „bedrijf" ervan maken. „De wet doen" in den zin van „prassein" (een uitdrukking, die voorkomt in Rom. 2:25) wil dan ook iets anders zeggen, dan wat in ons vers 14 van de heidenen staat, dat ze n.l. „doen" (poiein) de dingen van de wet. Dit laatste **behoeft** in hun geval niet meer in te houden, dan dat incidenteel, fragmentarisch, in dit en in dat, bepaalde handelingen bij hen aan te wijzen zijn, die, hoewel een heiden ze verricht, naar den buitenkant overeenkomen met wat de wet Gods van den bondeling vraagt; zooals ook de farizeën dat doen, en de liberale menschen van vandaag. Maar „de wet doen", in den zin van „prassein", dát is nog heel wat anders. Dát beteekent: „de wet in practijk brengen"; bij zijn „doen en laten" zich „door de wet laten beheerschen". Hier, bij dat „prassein" van de wet, „gaat het nu niet" (zooals in het geval van poiein) „om een product of resultaat, doch om het in zijne werkzaamheden zich houden aan de wet, inwendig en uitwendig, ten volle" (Greijdanus, 123, 130, 156; vgl. ook 344).

Tegen deze opvatting nu heeft ds Lyzenga bedenking. Het feit, dat daarin verwezen wordt naar een exegeet, die het Nieuwe Testament doorkropen heeft, schijnt hem niet te hinderen; en evenmin „De Heraut", die van „weerlegging" spreekt.

Helaas heeft ds Lyzenga de zaak niet begrepen. Hetgeen uit enkele bizonderheden blijken moge.

a. Vooreerst is het leuk, te vernemen, dat volgens ds L. de woorden „poiein" en „prassein" in de Schrift niet zóózeer van elkaar verschillen, dat een leeruitspraak op het gebruik van dat woord kan worden gebaseerd. Ik wil 't wel gelooven; want — zie artikel vorige week — het was me er juist om te doen, aan te toonen, dat op Rom. 2:14, 15 veel te veel is „gebaseerd", b.v. door gemeene-gratie-theoretici, die zonder voldoende kennis van het verleden der gereformeerde theologie en zelfs der Leerregels[1]) maar doordraven. De verhoudingen worden precies omgekeerd. Ik zeide slechts: dit en dat STAAT ER NIET. Want het slappere woord wordt gebruikt, het sterkere niet. Dat maant tot voorzichtigheid. En dat zou nu de basis zijn voor een eigen theorie? Kom, kom!

b. Ds L. is één oogenblik voorzichtig in de weergave van wat ik zei; helaas blijft het bij een oogenblik. Dat ééne moment was er, toen hij schreef, dat volgens mijn meening het werkwoord „poiein" ontkent, of ALTHANS BUITEN BESCHOUWING LAAT de innerlijke gezindheid van den handelenden persoon. Dat „buiten beschouwing laten", dát heb ik inderdaad gezegd; men lèze slechts de aangehaalde passages. Maar dan gaat verder ds L. redeneeren, alsof naar mijn meening „poiein" zou óntkennen, dat de handelende persoon met heel zijn hart en ziel zou handelen, ja, zou beweren, dat hij in zijn hart een afkeer heeft van wat hij doet. M.a.w.: als ik zeg: dit en dat werkwoord spreekt zich er niét over uit (hoe n.l. de heiden gezind is), dan doet ds L. net alsof ik gezegd heb: het werkwoord spreekt zich er wél ter dege over uit. De broeder draaft eenvoudig door. Ik bestreed bepaalde gemeene-gratie-theoretici, die zeggen: dit en dat „góeds" weet ik te vertellen van het hart der heidenen; bewijs: Rom. 2:14. Ik merkte op: het daar gebezigde werkwoord „poiein" laat zich daarover niet uit, uw conclusie was dus te haastig. En nu maakt ds L. daarvan, dat ik gezegd zou hebben: dit en dat „kwaads" weet ik van het hart der heidenen: bewijs Rom. 2:14. Ik weet niet, of in Amerika het ambtsgeheim van predikanten bestaat. Laat ons het aannemen. Als ds L. wedervaart naar zijn eigen logica, dan zal het niet best wezen voor aangeklaagde gemeenteleden. Als de verdediger vraagt: roep ds L. als getuige à décharge op, en ds L. zegt dan: ik laat me over de zaak in kwestie niet uit, dan kan de aanklager zeggen: ds L. heeft den aanval ondersteund: beklaagde moet hangen op grond van wat de dominee „gezegd" heeft. Het vonnis is dan „based" op ds L.'s verzekering, dat hij zich niet over de zaak uitliet.

c. Daarom is het ook „nonsense", als ds L. beweert, dat volgens mij „prassein" in 't algemeen (dus ook als er niet sprake is van „de wèts-prassein"), zou beteekenen: handelen uit kracht van een innerlijk respect voor de wet, doch „poiein": handelen zonder die innerlijke achting. Als tegen die uit ds L.'s fantasie ontsproten stelling dan allerlei tekstenmateriaal wordt aangevoerd, gaat mij dat geheel voorbij. Ik heb alleen beweerd: iemand KAN gezegd worden, iets te „poiein", zonder dat zijn hart er bij is. Als „The Banner" over de gemeene gratie serieus wil gaan schrijven, dan kan het blad, wat mij betreft, dié stelling ontzenuwen; ik zal me dan dadelijk gewonnen geven, althans voor wat Rom. 2:14, 15 betreft, en erkennen, dat er meer in zit, en dan ten gunste van den onwedergeboren mensch, dan ik dacht, en dan zal ik meteen een gravamen indienen tegen de Dordtsche Canones, die beweren, dat hij zijn natuurlijk licht ten onder houdt, geheel bezoedelt, en misbruikt. Zoolang „The Banner" evenwel zulk een campagne niet aandurft, hetgeen ik maar hoop, en ook wel geloof, zal ik dit geredeneer van ds L. ijdel noemen, en een droevig misverstand.

d. Ook al zóu ds L. me goed begrepen hebben inzake de al-of-niet-breedheid van den inhoud van wat de werkwoorden „poiein" en „prassein" zèggen willen, ook dán zou hij nog misverstanden opgehoopt hebben in zijn artikel. Hij redeneert: volgens Schilder is de man van wien het „poiein" geldt, er niet con amore bij als hij handelt; dat geldt alleen van het subject van het „prassein". Und jetzt geht's los. Waar haalt echter ds Lyzenga die wijsheid omtrent mijn beweringen vandaan? Ook volgens mij kan iemand con amore een bepaalde handeling (poiein) verrichten, al houd ik van hem vol, dat hij zijn practijk er niet van maakt (prassein.) Iemand kan een bepaalde HANDELING met hart en ziel doen, maar dat houdt nog niet in, dat hij het overeenkomstige (doorloopende) HANDELEN met hart en ziel zou doen; noch ook, dat hij de motieven deelt van wie doorloopend zijn practijk maakt van bedoelde handeling. Een amateurfotograaf maakt losse foto's; waarschijnlijk heeft hij met koortsoogen zijn beeld zien opkomen, toen hij het negatief ontwikkelde. De beroepsfotograaf, die op 't zelfde oogenblik ook een negatief ontwikkelde, dacht misschien en passant aan een onbetaalde rekening, en 't kon hem „momenteel" maar matig interesseeren, toen het beeld langzaam opkwam. Niettemin maakt die laatste mijnheer zijn beroep van het fotografeeren; en de amateur niet. Het is alsnu dwaasheid te zeggen: Schilder ontzei den amateur de interesse. Welneen, hij heeft alleen maar betoogd, dat de amateur zijn beroep niet maakt van het fotografeeren. Hij ontzei den amateur de diepe interesse voor het fotografeeren, niet de acute interesse voor zijn foto. De amateur heeft het vák niet lief, anders was hij wel fotograaf geworden. Zoo staat het ook met den heiden, die in dit en in dat wetsanaloge handelingen verricht. Hij is daar mogelijk met heel zijn ziel in; maar dat is wat anders, dan te verklaren, dat hij de wet zelf liefheeft, en graag gehoorzaamt, zijn practijk van het gehoorzamen maakt.

e. Ook vergeet ds L., dat, indien ik de werkwoorden „poiein" en „prassein" scherp onderscheiden zou hebben (des neen, mijn voorbeelden illustreerden slechts de bewering omtrent hun meerdere of mindere draagwijdte), alsdan nòg dit te bedenken zou vallen: de man, die iets in practijk brengt, levert honderd en één „poiêma's" (resultaten der handelingen). Maar de man, die alleen maar „poiêma's" aflevert, komt nog niet tot het „prassein" toe. M.a.w. het subject van prassein is ook dat van poiein, maar niet omgekeerd. De beroepsfotograaf levert veel meer foto's af dan de amateur; maar de amateur geen één beroepsfoto. Als dus Paulus zegt: ook heidenen „doen" („poiein") dingen-van-de-wet, dan staat daar niet: a. de heidenen hebben de wet in het hart geschreven (zooals ettelijken, zie Catechismusbijlage, beweren); b. ze hebben dus een organischen drang tot wetsgetrouwheid (het werkt van binnen naar buiten); c. ze maken dus hun practijk van de gehoorzaamheid, zij het dan incomplete. Het subject van „poiein" mag ik niet tot subject van „prassein" maken, tenzij het uit andere Schriftplaatsen mocht kunnen gevindiceerd worden. Wie alleen maar Rom. 2:14, 15 voor zich heeft, mist het recht er toe.

f. Als ds Hoeksema op hetzelfde aambeeld hamert, heeft hij daarin gelijk. En als men met hem, d.w.z. met de problemen, die aan den strijd vóór en tegen hem verbonden zijn, klaar komen wil, dan doet men beter „The Banner" te vrijwaren tegen een ondoordacht artikel, waarin iemand (de bedoelingen zullen wel goed zijn), onbedoeld de verzenen tegen de prikkels der Dordtsche Leerregels slaat. Als toch aldaar te lezen staat, dat de onwedergeborenen hetgeen zij aan natuurlijk licht hebben, ten onder houden, bezoedelen, en wat dies meer zij, ja zelfs geheel bezoedelen, dan hoor ik daarin: het „poiein" is bij hen wel, maar het „prassein" niet. Ik wilde wel, dat de Chr. Ref. Church in „The Banner" een orgaan bezat, dat aan de gemeene gratie evenveel aandacht wijdde als het zusterorgaan „De Wachter" er doet. Dan zouden althans de kwèsties voor den dag moeten komen.

K. S.

Palestina Diorama's.

In het pand Schotersingel 117 A te Haarlem zijn, zooals ik reeds verleden jaar meedeelde, prachtige en voor wat de voorstelling betreft, wél overwogen bijbelsche panorama's te zien, die het leven in Palestina willen uitbeelden. Met 't oog op de (a.s.) vacanties wil ik ook thans nog deze enkele regels in 't redactioneel gedeelte wijden aan deze diorama's. Het is nu de tijd om de vacantiegangers op te wekken ze te gaan zien. Met name óók de jongeren, en hun leiders, zullen van een bezoek kunnen profiteeren. De anderen niet minder. Er is geld noch moeite gespaard, om er iets moois van te maken.

K. S.

1) Dr Prins' dissertatie (promotor prof. Hepp) schreef aan de vaderen toe, wat dezen den Remonstranten toeschreven, zie Catechismusbijlage blz. 95.

Doubleeren.

(Speciaal voor Jonge lezers.)

Ben je gezakt, vrind?

Dat vind je „lam", is het niet?

Ja, dat zèg je niet, je zet een gezicht van „wat kan het mij bommen!"

Maar het kan je wel bommen, zelfs erg veel. Je voelt je vernederd, je voelt je als het ware „een stomme uitzondering" op de knapperds, de bolleboffen. Misschien voel je je onrechtvaardig behandeld of je praat anderen na: dat je maar geluk moet hebben! Het kan ook zijn, dat een fijn stemmetje van binnen zegt, dat het je eigen schuld is...

Ik wil je één ding zeggen, dit, dat je heelemaal geen uitzondering bent. Ik, je vader, je leeraar, de dominee, de dokter, wij allen hebben in ons leven menigmaal gedoubleerd. Misschien, net als jij, zijn wij dit jaar blijven zitten, zijn wij gezakt.

Ja, dat gaat meer ongemerkt, dat weet ik wel. Wij krijgen geen rapporten meer, tenminste niet van de menschen. Wij krijgen geen briefjes mee naar huis toe, wij worden nooit uit de klas gestuurd. Maar toch hebben wij net zoo goed als jullie: lessen te leeren, opgaven te maken, proefwerk in te leveren en examens af te leggen. Wij krijgen ook weleens één-en en twee-en, wij zakken weleens voor het examen of wij krijgen een herretje. Wij loopen ook weleens op de kantjes en wij spieken soms wat over, wij spijbelen weleens een dagje. Ik zal het je eerlijk zeggen, kameraad, wij doubleeren niet slechts, maar het gebeurt weleens dat wij tripleeren en quadrupleeren, dat wij jaar aan jaar blijven zitten, dat wil zeggen op hetzelfde punt blijven staan. Dat overkomt ons maatschappelijk, wij blijven lang staan op hetzelfde salaris. Dat is echter — hoe onaangenaam dat ook is — je bent oud genoeg om te weten dat je vader en moeder zorgen hebben! — dat is het ergste niet. Het is erger, dat wij geestelijk doubleeren, dat wij tegenover den Heere God komen met een rapport vol onvoldoende's. Op school haalde ik voor vlijt en gedrag meestal goede cijfers. Mijn lieve moeder hield dan ook weleens een poosje een rapport voor mij bij. Ze gaf mij eerlijk een tien, als ik dat verdiende, o, dat deed ze zoo graag. Doch daar kwamen ook veel slechte cijfers op te staan. Welnu, zoo heeft de Heere God ook een puntenlijst voor ons, als ik het zoo mag zeggen. Als je trouw hebt gewoekerd met je gaven, als je niet de dwaze menschen hebt nagepraat met hun geleuter over stom geluk, maar als je 's morgens gebeden hebt ook voor je werk en voor je examen, dan ben je misschien gezakt voor de Mulo of de H.B.S., voor je propjes of je candjes, maar dan zegt God: geslaagd! Maar het kan ook zijn, dat je voor de menschen geslaagd bent, dat ze je een kraan noemen, maar dat de Heere God gezegd heeft: gezakt!

Ben je gezakt, vrind?

Wat ga je nu doen? Een kop zetten, onverschillig worden, je nergens wat van aantrekken? Misschien, als je ouders het niet hooren, een vloek zeggen? Of op je leeraars kankeren? Dat moet je niet doen, jongen! Kijk eens, als ik weer eens gezakt ben, dan moet ik die klas doubleeren. Daar is geen lieve moederen aan. Of ik al in een paar weken, met een woeste blokkerij wil inhalen, wat ik door slapheid heb verprutst of wat ik nog niet aankon, hoewel ik mij eerlijk inspande, dat gaat tóch niet, dat loopt op mislukking en ontgoocheling uit. Wij moeten het jaar overdoen, ons onder Gods Hand vernederen, dan zal Hij ons verhoogen te Zijner tijd. Soms zijn de menschen onrechtvaardig — wij zijn het op onze beurt ook weleens — maar dàt kunnen zij niet tegenhouden, als Gód ons verhoogen gaat. In den Bijbel staat geschreven van een boozen en luien dienstknecht, die altijd door maar doubleeren wou, die onverschillig zei: hier is het uwe, ik heb er niets mede gedaan! Laat ons waken dat wij in hem ons beeld niet vinden. Maar die gelijkenis vertelt ons ook van de genadige belooning der getrouwe dienstknechten: gij, wees over tien steden! gij, wees over vijf steden! Zoo kan het met jou en mij ook gaan, want het examen duurt voort. De gezakten van vandaag kunnen worden de geslaagden van morgen. Wij moeten vertrouwend de taak weer opnemen, ook al liep het ons tegen. Daar is een versje, waarvan ik veel houd:

Gij zult niet keeren,
Eer 't is volbracht.
God doet vermeêren
Verborgen kracht!

Zullen wij dat vóór in onze agenda schrijven, kameraad?

N. B.

Psycho-analytische geschiedbeschrijving.

Volgens het tijdschrift Revelation heeft prof. Sigmund Freud, de bekende psycho-analyticus, gevlucht uit Weenen, thans in Engeland, een monografie over Mozes afgesloten. Prof. Freud is een Jood, vandaar zijn wijken uit Weenen, toen de druk der nazi's er te sterk werd. Vandaar ook, dat wij belangstellend uitzien naar het antwoord, dat deze Jood zou geven op de problemen, rakende den grooten Jood Mozes. Het is nu èn voor nazi's èn voor gereformeerde christenen ietwat teleurstellend, dat, nog steeds volgens gemeld tijdschrift, de studies van Freud rakende de psycho-analyse en de vergelijkende godsdienstwetenschap hem hebben geleid tot de „conclusie", dat Mozes zelf geen Jood, doch een Egyptenaar was, die aan Egypte de religie ontleend had, welke hij aan de Joden gebracht heeft.

Men zegt, dat de publicatie spoedig te wachten is. Maar zouden de nazi's Freud maar niet inviteeren om terug te komen? Men kan hem zóó naast ettelijke arischduitsche professoren aan 't werk zetten — de critiek, die Rosenberg op den bijbel oefent, kan er zelfs van profiteeren...

K. S.

De Kleine Catechismus van Zacharias Ursinus. (VII.)

35. Is dan Christus niet met ons tot aan het einde der wereld, gelijk Hij ons beloofd heeft?

Daar Christus waarachtig God en waarachtig mensch is, zoo is Hij naar Zijn Godheid, Majesteit, genade en Geest altijd in de Gemeente tegenwoordig; ofschoon Hij naar Zijn menschelijke natuur thans niet op de aarde, maar in den hemel is.

36. Worden dan de twee naturen in Christus niet uiteengerukt, wanneer de menschelijke niet overal is waar de Goddelijke is?

Geenszins. Omdat immers de Godheid oneindig en tegelijk overal tegenwoordig is en blijft, is 't heelemaal niet noodig, dat zij, om ergens anders te zijn, van haar lichaam losgerukt wordt of scheidt.

37. Waarom zegt gij, dat Hij ter rechterhand Gods zit?

Omdat Hij daarom ten hemel gevaren is, opdat Hij daar in Zijn menschelijke natuur Zich de Heer van alle schepselen en het Hoofd der Gemeente zou verklaren, door Wien de Vader alles bestuurt, en opdat Hij ons met de gaven van Zijn Geest zou vervullen, en ons tegen alle Zijne en onze vijanden op almachtige wijze zou beschermen en bewaren.

38. Wat gelooft gij van Zijn wederkomst om te oordeelen de levenden en de dooden?

Dat Hij waarlijk naar Zijn menschelijke natuur, zooals Hij naar den hemel is gevaren, wederom vandaar ten jongste dage in de heerlijkheid Zijns Vaders zal nederdalen, en, na alle goddeloozen in de eeuwige straffen te hebben weggeworpen, mij met alle uitverkorenen van alle kwaad zal bevrijden, en in het eeuwig en hemelsch koninkrijk, dat Hij in mijn naam reeds in bezit genomen heeft, tot Zich zal opnemen.

R. G. B.

LITERATUUR EN KUNST

Een nieuwe Bijbelsche roman.

Seerp Anema: De Egyptische. — Uitgegeven door Uitg. Mij. Holland, 1938, Amsterdam.

De verschijning van Anema's eersten bijbelschen roman „De Sjoenemietische" heeft heel wat stof op doen waaien. Meer nog van theologische, dan van literaire zijde stuitte de schrijver op een felle kritiek, waarin vooral twee bezwaren naar voren werden gebracht, en wel, de vermenging van heilige historie en schrijversfantasie, en de door den schrijver sterk betoonde voorstelling, dat de dragers van de typologische openbaring zich duidelijk hun roeping bewust waren.

Geenszins uit het veld geslagen, trachtte Anema de aangevoerde argumenten te ontzenuwen in een brochure „Bijbelstof en Belletrie" in 1934 bij Kok verschenen. In hoeverre hij daarin geslaagd is, laat ik gaarne ter beoordeeling over aan de lezers; wil men het standpunt van den auteur leeren kennen, en daar heeft hij alleszins recht op, dan dient men deze apologie te lezen, te meer daar het tweede deel van het literaire werk van dezelfde beginselen uitgaat.

De nieuwe roman „De Egyptische" ontleent zijn stof aan enkele verzen van 1 Kon. 3, hoewel groote stukken van andere bijbelboeken er in aangehaald en verwerkt zijn; ook dit dus een bijbelsche roman.

Verre van overtuigd van de onjuistheid zijner typologische uitbeelding, lijkt de auteur eerder geprikkeld door de kritiek, zoodat hij nu geen gelegenheid laat voorbijgaan zijn personen hun typebewustzijn te doen uitspreken. Zij doen dit zoo opzettelijk en zoo herhaaldelijk, dat men den indruk krijgt, met spreektrompetten, in plaats van met levende personen te maken te hebben. Wanneer de schrijver zelfs beweert, dat het hongerloeien der slachtdieren moet worden „omgeduid in cultisch verlangen, Jahwe te dienen met hun leven", zal dit den meest welwillenden lezer toch ongetwijfeld te ver gaan.

Dit agressieve in de voorstelling wordt voortgezet in noten, waarin de schrijver lustig geleerd polemiseert met geleerden van diverse pluimage. En dit lijkt mij voor een roman zeer fataal. De argelooze lezer wordt er telkens door verschrikt en gaat er aan twijfelen of hij nog met een literair werk te maken heeft. In verband hiermee staat een ander bezwaar. De noten bevatten niet slechts verklarende aanteekeningen, maar ook vele geleerde beschouwingen, waaraan de gewone lezer niets heeft. Deze zucht om alles te willen verduidelijken, verleidt den auteur echter soms ook, om in den roman als gids op te treden. Als Salomo naar Gezer optrekt, snelt de schrijver hem voorbij om vast te gaan vertellen, hoe klein zoo'n vesting eigenlijk was, volgens de opgravingen na 3000 jaar. Dergelijke anachronistische opmerkingen storen slechts. Het verhaal moet spreken, niet de schrijver; de schildering en uitbeelding moeten een uitlegging overbodig maken. Op dezelfde wijze heeft Mevr. Bosboom—Toussaint haar mooiste romans noodeloos gerekt.

In dezelfde lijn ligt de kwestie van de namentranscriptie. Terwille van de couleur locale vermoedelijk, heeft de schrijver alle Egyptische en Hebreeuwsche namen zoo zuiver mogelijk omgespeld, wat voor den bijbelkennenden lezer die aan een andere spelling gewend is, moeilijkheden verschaft. Hoewel verschillende dezer kwesties met den roman als zoodanig niet veel te maken hebben, daar er soms even een blik gegund wordt achter de schermen — de enorme voorstudie die de schrijver zich getroost heeft — lijken ze mij niet bijkomstig, omdat zij mede aan den roman het eenigszins tweeslachtig karakter geven van literair- en wetenschappelijk werk. Het komt mij namelijk voor, dat de roman soms zoo geconstrueerd is, dat hij beantwoordt aan door studie verkregen wetenschappelijk-exegetische overtuiging van den schrijver, waardoor de fantasie soms gekortwiekt wordt en de personen niet hun eigen leven leiden, maar spreken met des schrijvers stem.

Het eerste deel van den roman sluit nauw aan bij de Sjoenemietische. De bruiloft van Sjalomo met Abisjag wordt bekroond door de geboorte van hun „papiere-kint", het Hooglied, waarin de echtgenooten bij beurtzang hun huwelijk bezingen als bewuste afschaduwing van het mystieke huwelijk van Christus met Zijn Bruidskerk. In dit overwegend lyrische stuk is de schrijver op zijn best. In kleurrijke taal wordt het landschap geschilderd; een gevoelige sfeer weet hij aan te brengen bij de beschrijving van de opvoering van het Koningslied, waarin kleur en toon en woord samenwerken tot een harmonische schoonheid.

Maar nergens meer dan hier bedreigt de theorie van den theoloog, den roman van den kunstenaar. Wil de openlucht-opvoering van het Hooglied niet tot profanie worden, dan moet het geheele volk bewust zijn van de symbolische opvatting ervan, en de auteur laat dan ook in den breede door den hoogepriester de geestelijke beteekenis van het opgevoerde stuk uiteenzetten.

Juist in verband met die voortdurende aandikking van het type-bewustzijn, lijkt mij het slot van dit eerste hoofdstuk, dat de overgang is naar het eigenlijke hoofddeel, zeer zwak. De sierlijke rede, die de auteur Salomo laat houden na de enthousiaste opvoering van het lied, kan niet de onvoldoende argumentatie goedmaken, die de schrijver gebruikt om het verraad van Salomo goed te praten. Immers, nog diep onder den indruk van de opvoering, waarin de Koning mèt de Koningin de verhouding van den Messias tot de Bruidskerk afbeeldt, gaat Salomo zijn Kroonraad mededeelen, een heidensche Egyptische prinses te huwen.

De auteur wil na de beteekenis van Salomo's geestelijk Koningschap, ook zijn droom van wereldlijke macht uitbeelden, waarin Salomo meent het heidendom te kunnen verbinden met het sterkere geloovige Israël, de droom, die een tragedie zal inluiden. Hoe grootsch de opzet hiervan ook is, de schrijver weet den overgang niet aannemelijk te maken, juist door zijn theorie.

Het tweede deel, het grootste stuk, is daardoor literair het zwakst. Wel is hier voelbaar de angst der vrome Joden om het heil van hun Koning en hun land, maar de persoon van Salomo wordt naar den achtergrond gedrongen door een overdadige beschrijving van Egypte's mythologie. Hij wordt als een reiziger aan de hand van een bekwamen gids rondgeleid tusschen tempels en koningsgraven en geen verklaring blijft hem gespaard. De uitwendige macht en glorie van het innerlijk vooze rijk, overbluft den Koning meestal. Slechts zelden zien we den Salomo van het eerste hoofdstuk, den held Gods, zelden ook het plastisch talent van den kunstenaar. Deze is hier aegyptoloog en hij is het grondig, tot schade van het literair schoon. Men raakt den draad kwijt bij den rondgang door dit labyrinth.

Niet geslaagd lijkt mij ook het laatste stuk, dat literair hooger staat. Weer komt hier opdringerig sterk de theorie naar voren, dat Salomo zich zijn type bewust is. Maar onaannemelijk is dan het verraad aan Abisjag, de noodzakelijke tegenspeelster in het mystieke verbond. Zonder haar moet, naar 's schrijvers opvatting, Salomo zijn type-zijn verloochenen. En het gelukt hem niet bij het bezoek, dat Salomo aan zijn versmade vrouw brengt, het diep tragische van deze situatie te beschrijven. Hier offert Salomo zijn geestelijk koningschap op, aan zijn begeerte naar wereldmacht, en de Koning die zoo zich bewust is van zijn uitzonderlijke beteekenis en wien de schrijver die ten overvloede telkens weer voorhoudt, deze koning voelt niets van zijn ontrouw aan Abisjag, zijn ontrouw aan zijn geestelijke roeping. Hij constateert slechts heel nuchter, dat Abisjag wel de geestelijke beteekenis van het koningschap, maar niet de wereldlijke macht ervan kan symboliseeren. En noch de fantasie van den schrijver, die de prinses van Egypte Jodin laat worden, om den dwalenden Salomo nog meer de oogen te blinden, noch zijn vertoon van geleerdheid, kunnen de onmacht om zijn grootsche gedachte in romanvorm uit te beelden, camoufleeren.

De oorzaak van deze mislukking ligt niet in het talent van den schrijver, want uit verschillende passages blijken zijn dichterlijke fantasie en artistiek beeldingsvermogen. De oorzaak is veel meer te zoeken in het beslist willen vasthouden aan een vooropgezette theorie — deze moge juist zijn of niet, daar gaat het literair niet om — nu is er een lange beschrijving ontstaan, dramatisch geënsceneerd door het opvoeren van sprekende personen, belicht door de gekleurde transparant van 's schrijvers theorie.

Het is jammer, dat Anema, die zooveel verdienstelijke dingen geschreven heeft, die meer waardeering verdienen dan ze tot nu toe ontvangen, volkomen erkenning van zijn beteekenis als schrijver en criticus zoo moeilijk maakt, door het te sterk zich vastklemmen aan een bepaalde idée.

Gron. H. S.

OPVOEDING EN ONDERWIJS

Niet transigeeren.

Volgens de laatste publicaties van het Centraal Bureau voor de Statistiek bedraagt het aantal leerlingen van de gewone lagere school in ons land 1143181. Daarvan gaan er 785.429 op de Bijzondere school, d.i. 68.7 pct. We hebben dus reeds meer dan ⅔ van de schoolkinderen voor onze rekening, wat ons wel voor enkele vragen plaatst.

Allereerst voor deze vraag: Hebben al de ouders van deze kinderen wel uit principe gekozen voor de Bijzondere school? Aan de overzijde gelooft men het niet. Daar wordt beweerd: „De oorzaak van den groei van het Bijzonder onderwijs dient niet gezocht te worden in de kracht daarvan, doch in het misbruik, dat de kerk vaak van haar positie maakt en ook... in het transigeeren van vele Bijzondere scholen met de beginselen, die zij heeten voor te staan".

Men ziet het, die groei van de Bijzondere school is eenerzijds een kwestie van dwang, vooral bij de Katholieken, maar ook heel wat Protestanten zijn niet afkeerig van kerkelijken dwang, wanneer de kinderen naar school moeten. En andererzijds doen de Protestanten maar wat water in den wijn. 't Kan zooveel niet schelen, of de ouders de kinderen uit beginsel sturen, wel neen, als de kinderen maar komen, de geest van de gezinnen maakt dan niet veel uit. Ik mocht wel graag eens de bewijzen in handen hebben voor deze beweringen. Wel weet ik, dat in onze kringen nergens meer voor gepleit wordt dan voor het handhaven van de beginselen en dat nergens meer tegen gewaarschuwd wordt dan tegen het prijsgeven van dat beginsel. Juist ook de omstandigheid, dat in vele kringen de voorkeur wordt gegeven aan de Christelijke school, waardoor inderdaad de kinderen uit zeer verschillende gezinnen de school bezoeken, heeft de volle aandacht. Daar zou inderdaad een gevaar in kunnen schuilen. Ik wil dat gevaar aanduiden met een speciaal voorbeeld. Er wordt onder de schoolkinderen gevloekt, omdat in sommige kringen het vloeken niet absoluut door de ouders wordt tegengegaan. Transigeeren zou nu zijn, wanneer de onderwijzer, met die gewoonte van sommige kinderen op de hoogte, daaraan geen aandacht gaf, dat maar liet passeeren. Ik ben evenwel overtuigd, dat iemand, die zijn taak aldus opvatte, in heel onzen kring zou worden gesignaleerd als een plichtverzaker. Wel degelijk moet het karakter van de school gehandhaafd worden, ook tegenover de ouders, die mogelijk om andere redenen dan die van het beginsel, hun kinderen hebben gezonden. Wie een school kiest, moet daarmee aanvaarden den geest, die er krachtens haar grondslag heerscht en de daarmee verband houdende instructie aan de onderwijzers gegeven. Het is wel duidelijk, dat deze gemengdheid van de school wel tot moeilijkheden kan aanleiding geven.

Daarom kom ik tot een tweede vraag: Moeten we ons in den groei speciaal van het Christelijk onderwijs verblijden? 't Is toch eigenlijk geen pretje, er scholen op na te houden en waarvoor zal men zich dan allerlei moeilijkheden op den hals halen, met name voor kinderen uit geheel andere kringen? Gaan straks die kinderen, die toch blijven leven in hun eigen milieu, den goeden naam van de school niet schaden, als er toch van de lessen bij hen met betrekking tot het godsdienstig leven niet veel resultaten te bespeuren vallen? En wordt een school niet afgemeten naar het gedrag van leerlingen en oud-leerlingen? Is het ook niet moeilijk de kinderen van geloovigen en ongeloovigen onder eenzelfde beschouwing samen te vatten, vooral wanneer de rijkdom van